

ПОЛІСЬКИЙ ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ РУХ В РАДЯНСЬКІЙ БІЛОРУСІ В РОКИ «ПЕРЕБУДОВИ» (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «БАЛЕСЫ ПОЛІСЬСЯ»)

Казак Олег Геннадійович

кандидат історичних наук, доцент кафедри політології, Білоруський державний економічний університет,

Мінськ, Білорусь

E-mail: olegkazak90@tut.by

Scopus Author ID: 57212406931

Researcher ID: AAM-8826-2021

<https://orcid.org/0000-0003-3859-8071>

Стаття присвячена розгляду феномена поліського етнокультурного руху в Білорусі в пізньорадянський період. У роботі аналізуються матеріали газети «Балеси Полісься» (м. Мінськ, 1989 р.) – видання суспільно-культурного об'єднання «Полісьсе». Публікації авторів газети «Балеси Полісься» дозволяють сформулювати уявлення про основні механізми конструювання поліської (ятвязької) ідентичності (вироблення мовного стандарту, максимально дистанційованого від української та білоруської мов; формування поліського (ятвязького) історичного наративу; артикуляція політичних вимог автономії та ін.). Робота носить міждисциплінарний характер, написана на стику історії та політології (вивчення проблем політики пам'яті). Автор спирається на методологію визнаних авторитетів у даних галузях науки (Е. Геллнер, Е. Хобсбаум, К. Шевченко, О. Малинова, О. Міллер, Г. Касьянов, О. Смоленчук та ін.). Поліський етнокультурний рух розглядається крізь призму конструктивістського підходу до розуміння національних процесів. Автор статті приходить до важливого висновку про те, що поліський етнокультурний рух слід розглядати як відповідну реакцію на розмивання основ радянської ідеології в період пізньої «перебудови», поступове розширення сфери використання білоруської мови, що мала слабкий вплив в регіоні, спробу на основі регіональних особливостей сконструювати альтернативну етнічну ідентичність, найбільш адекватну для культурного самовираження. Дана стаття може бути корисна фахівцям з історії і політології, студентам, всім, хто цікавиться проблематикою національних відносин в країнах Центральної та Східної Європи ХХ – ХХІ ст. Перспективи подальших досліджень в даній області бачимо в компаративному аналізі поліського етнокультурного руху і аналогічних процесів у інших «малих» народів Центральної та Східної Європи.

Ключові слова: Полісься, ідентичність, етнокультурна інженерія, преса, «перебудова».

Постановка проблеми. У роки «перебудови» (кінець 1980-х рр.) активізувалися рухи, які виступали під гаслами захисту культурних і політичних прав народів, офіційно не визнаних владою радянських республік. Наприклад, в Радянській Україні заявляють про себе активісти русинського руху, який і сьогодні, в тій чи іншій мірі, присутній в суспільно-політичному житті держав Центрально-Східної Європи. В цей же час у Радянській Білорусі робиться спроба поліського «відродження», діячі якого декларували ідею існування окремого поліського (ятвязького) народу, що має унікальну культуру і історію.

Російський вчений В. Тишков у своїй роботі «Реквієм по етносу» виклав ідеї, які найбільш точно характеризують конструктивістський підхід до розуміння етносів (націй): «Існуючі на основі історико-культурних відмінностей спільності є соціальними конструктами, що виникають і існують в результаті цілеспрямованих зусиль з боку людей і створюваних ними інститутів, особливо з боку держави. ...Межі спільнот, утворених на основі обраних культурних характеристик, і зміст ідентичності є рухомими і змінними поняттями не тільки в історико-часовому, а й в ситуативному планах, що робить існування етнічної спільності реальністю відносин, а не реальністю набору об'єктивних ознак. ...Конструйована і заснована на індивідуальному виборі та груповій солідарності природа соціально-

культурних коаліцій визначається їх цілями і стратегіями, серед яких найважливішу роль відіграють організація відповідей на зовнішні виклики через солідарність однаковості, загальний контроль над ресурсами і політичними інститутами і забезпечення соціального комфорту в рамках культурно-гомогенних спільнот» [Тишков, 2003, с. 114–115]. На думку відомого англійського соціолога і філософа Е. Геллнера, етноси трансформуються в нації не в результаті природно-історичного процесу, а в ході боротьби за владу. З цієї метою реальна або потенційна влада створює політичні групи і формує політичні інтереси, максимально експлуатуючи при цьому етнічні ознаки своїх прихильників, використовуючи етнічність як засіб для досягнення своїх інтересів, мобілізації в політичній боротьбі. При цьому замість реальних етнічних рис влада (реальна або потенційна) найчастіше нав'язує штучні конструкції [Геллнер, 1991, с. 35]. Поліський етнокультурний рух в пізньому СРСР точно ілюструє дані конструктивістські теорії національної розбудови. Конструювання альтернативної етнічної ідентичності відбувалося в найскладніший період, пов'язаний з дезорієнтацією широких суспільних верств, кризою самосвідомості, соціально-економічними катаклізмами. Активісти поліського руху могли всерйоз розраховувати, що за допомогою мобілізації населення, яке схилилося до особливої форми

регіональної самосвідомості, їм вдається зайняти високе соціальне становище у новоствореній (або переформатованій) державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема поліського етнополітичного руху не знайшла широкого відображення в історіографії. Серед робіт, виконаних у рамках конструктивістського підходу до розуміння нації, слід виділити наукові статті К. Шевченка і О. Цадко. Вчені, однак, концентрували увагу на діяльності активістів руху першої половини 1990-х рр., ігноруючи важливі аспекти раннього етапу поліського «відродження». Крім того, об'єктом аналізу зазначених авторів в основному була газета «Збудінне». У даній статті розглядаються нові джерела, що дозволяють скласти більш точну картину поліського руху.

Постановка завдання. Мета статті – на підставі матеріалів газети «Балеси Полісся» виявити основні механізми конструювання поліської етнокультурної ідентичності. Реалізація даної мети передбачає вирішення низки задач:

- визначити основні напрямки суспільно-політичної діяльності активістів поліського руху;
- охарактеризувати спроби створення поліської літературної мови;
- виявити риси міфологізації історії як засобу конструювання поліської етнокультурної спільності.

Виклад основного матеріалу. У 1980-х рр. ХХ ст. виникає група інтелектуалів під керівництвом філолога М. Шеляговича, яка створює в 1988 р. суспільно-культурне об'єднання «Полісьсе». До своєї діяльності «Полісьсе» залучило багатьох відомих вчених, дослідників, філологів та істориків, письменників і поетів (в основному з Мінська та Бреста), серед яких були: О. Лукашук, на той час кореспондент республіканської партійної газети «Зірка»; письменник і редактор О. Трушко; поет М. Мінзер; професор Мінського університету культури Л. Козлов; перший проректор Луцького державного університету В. Давидюк; проректор Брестського державного університету В. Мелішкевич; журналіст В. Калиновський; декан Білоруської академії мистецтв В. Мещенчук; професор, доктор філософських наук, співробітник Національної академії наук Білорусі Г. Антонюк та багато інших [Цадко, 2016, с. 80]. Основні цілі організації були сформульовані наступним чином: збирання, вивчення та пропаганда поліської духовної культури; прилучення уродженців етнічного Полісся (Етвизи) до здобутків світової та радянської культури за допомогою поліської мови; сприяння розвитку поліського етнокультурного мистецтва; діяльнісна участь у вирішенні екологічних та інших проблем етнічного Полісся [Нашэ згуртованне, 1989, с. 1]. На другому спільному з'їзді «Полісься» (15 квітня 1989 року, м. Мінськ) було прийнято рішення підтримати рух за «перебудову» в Білорусі і Україні, а також звернутися до Пленуму ЦК КППС, присвяченому національному питанню [2-й валний збір, 1989, с. 1–2] (відбувся 19–20 вересня 1989 р.).

Це звернення було опубліковано в одному з номерів видання і представляло собою програмний документ молодого поліського етнокультурного руху.

Автори документа (М. Шелягович, Л. Козлов, О. Трушко) висловлювали надію, що в умовах «оновлення соціалізму» будуть зроблені спроби вирішення «старих проблем, загнаних углиб», пов'язаних з «долями малих народів, невизнаних або забутих національних груп». У зверненні була підкреслена мовна та культурна самобутність населення регіону. Вкрай жорсткій критиці була піддана економічна політика радянського періоду (меліорация, екстенсивне землеробство, що призвели до численних негативних змін в природному ландшафті), яка проводилася «прийшлими фахівцями», «майстрами з виготовлення потьомкінських сіл», «каліфами на годину». Проголошувалася необхідність «повернути землю національному хазяїну»: «Тільки корінні жителі, тільки люди, які зжилися з цією землею, візьмуться за її відродження, повернуть ім'я кожному шматочку, покаявшись перед природою-матір'ю. Але звернуться вони до неї своєю говіркою, зрозумілими їм обом словами. Полісся має стати краєм! Територія етнічного Полісся може бути оголошена і оформлена адміністративно як особлива соціально-економічна зона, як особливий культурний і екологічний заповідник. Адже тут – легені природи! Так зробимо ж крок вперед і два кроки назад – до первозданної природи» [Зворит, 1989, с. 1–2]. Звертає на себе увагу, що документ, спрямований центральним партійним структурам, був складений і опублікований російською мовою. Крім того, паралельно вживалися вирази «поліська мова» і «[поліська] говірка», в той час як в абсолютній більшості інших публікацій використовувався перший варіант. Очевидно, автори розуміли, що в Москві практично немає обізнаності про регіональні культурні особливості жителів Полісся.

На сторінках видання «Балеси Полісся» регулярно публікувалися критичні замітки, які викривали «бюрократизм» пізньої радянської політичної системи. Представники номенклатури, а також деякі білоруські інтелігенти були звинувачені в нерозумінні культурних потреб поліщуків і перешкоджанні їхній реалізації. Наприклад, в лютому 1989 р. активісти громадсько-культурного об'єднання «Полісьсе» після перегляду документального фільму Р. Сергієнко «Поріг» (фільм про аварію на Чорнобильській АЕС) планували провести збори в Будинку літераторів. Проте білоруський поет Н. Гілевич, що був першим секретарем правління Спілки письменників БРСР, «заборонив давати зал: мовляв, щоб і ноги «Полісься» тут не було». У грудні 1988 р. суспільство святкувало в м. Іваново триріччя «відродження поліської літератури». Відзначенню «як могли заважали» чиновник Білоруського фонду культури і секретар Іванівського райкому партії [Нашэ згуртованне, 1989, с. 1]. В одній із заміток повідомлялося, що кореспондента газети «Зірка» О. Лукашука «в ідеологічному відділі ЦК КПБ (Центрального комітету Комуністичної партії Білорусії – автор) поставили перед вибором: або виходиш з «Полісься», або йдеш з газети». При цьому, за даними автора статті, редактор газети «Зірка», його заступник і відповідальний секретар «були поліщуки, правда, напевно, несвідомі» [Нашэ выданне, 1989,

с. 3]. Критики зазнав білоруський письменник і вчений О. Яскевич за слова, вимовлені на пленумі Спілки письменників БРСР: «Хочеться вірити, що у керівників товариства «Полісься» вистачить тверезого розуму не влаштувати розбрат під час, коли загальна материнська мова просить від нас усіх допомоги». О. Яскевич піклується про білоруську мову, називаючи її «загальною». Але для нас, поліщуків, рідною материнською мовою є польська ... Шановні сусіди, може досить не помічати того, що етнічне Полісься має свої – мову, історію, культуру. Невже вам мало відродити своє, що ви зазіхаєте на наше» [Вэдра, 1989, № 1, с. 8]. Член редколегії газети В. Бріль закликав до більш рішучих дій в боротьбі за реалізацію культурних ініціатив незалежно від ставлення до них представників номенклатури, а також стверджував пріоритет культурної (духовної) сфери життя: «Будуть і у нас, будуть, якщо поліщуки добре постараться, і своя офіційна газета, і свої книги, і школи на рідній мові! Але не треба озиратися на апаратників: чи дозволять вони? Все буде тоді, коли ми самі будемо любити матір, а не мачуху, і коли самі постоїмо за свою любов! Хліба ж і до хліба матимемо тоді, коли все це будемо мати. Тільки тоді!» [Слово згуртованцям, 1989, с. 3].

Діячі білоруського національного руху, що активізувалися в роки «перебудови», зазнавали різкої критики з боку авторів видання за недоброзичливе ставлення до польських ініціатив. При цьому польські активісти намагалися налагодити конструктивні контакти з білоруськими націоналістами, про що свідчить, наприклад, звернення від імені суспільно-культурного об'єднання «Полісьсе» до Установчих з'їзду Білоруського народного фронту (БНФ) «Відродження» (відбувся 24–25 червня 1989 р.). Звернення було озвучено на з'їзді в м. Вільнюс і опубліковано в газеті «Балеси Полісься», складено на білоруській мові. Підтримуючи білоруське «культурне відродження», автори документа заявляли про аналогічне право і для поліщуків: «Ми хочемо мати свою автономію, розвивати свою культуру. Ми хочемо жити своїм духом, говорити словами наших батьків, шанувати традиції предків. Ми хочемо, як і інші народи, людьми зватися. На жаль, захотіли ми цього пізніше вас, білорусів. Тому і відстаємо, тому і дивно вам чути наші вимоги». При цьому підкреслювалася етнічна близькість поліщуків (ятвягів) з «кровними за балтським походженням» литовцями і латишами. Незавидний стан культури поліщуків пояснювався асиміляційними процесами, жертвами яких, на думку авторів звернення, були і інші народи СРСР: «Як ятвяги, так і білоруси та українці стрімко позбавлялися пам'яті про свою історію, культуру, мову. І те, що на етнічному Поліссі сьогодні немає жодної польської школи, що не видається жодної польської газети, біда не тільки етнічних поліщуків, а й білорусів і українців!» [Прадмова, 1989, с. 1–2].

Паралельно в газеті «Балеси Полісься» публікувалися матеріали, в яких стверджувалося, що політичні програми націоналістичних організацій Білорусі та України не відповідали інтересам поліщуків: «По-перше, ці програми ігнорують єдність, цілісність краю, його право на суверенітет, не говорять

про несправедливий механічний розділ Етвизи, а проблеми нашої землі хочуть, точно як вчорашні бюрократи, розвести між двох берегів (білоруси з лівого берега, українці – з правого), що виглядає, принаймні, недоречним. По-друге, в цих програмах вперто не помічається ятвязька культура, яка повинна мати всі права для самостійного розвитку, ятвязька мова, яка повинна стати державною в Етвизи. Не визнаються в цих програмах і самі ятвяги як представники окремого народу» [Заєва, 1989, с. 3].

Відносини товариства «Полісьсе» з представниками БНФ з самого початку були напруженими. Білоруські національні діячі не визнавали поліщуків окремим етносом, звинувачуючи активістів руху в «підриві єдності» білоруського народу, білоруської культурної та історичної спадщини. Діячі БНФ розцінювали дії польських активістів як розкольніцькі, які послаблюють боротьбу з комуністичною системою. Відносини з «Народним рухом України» (НРУ) зазнали значної еволюції. Спочатку вони відрізнялися високим рівнем взаєморозуміння та ідеологічною близькістю. Ситуація змінилася в 1994 р, вже в період існування суверенних Білорусі та України. Лідер НРУ В. Чорновіл дав інтерв'ю білоруській газеті «Зірка», в якому охарактеризував спроби обґрунтувати існування окремого польського народу як чисту вигадку, зазначивши, що замість того, щоб винаходити «фантастичних ятвягів», необхідно просто гарантувати національні і культурні права українців, які компактно проживають в Брестській області Білорусі. У відповідь лідери польського руху звинуватили українського політика в «ігноруванні права місцевого населення на національну самоідентифікацію» [Шевченко, 2008, с. 337].

У проаналізованих матеріалах окреслювалися непрямі свідчення про амбіції активістів польського руху створити власну державність. У найбільш вираженому вигляді «програма-максимум» руху була викладена в одному з номерів видання «Балеси Полісься»: «1. На землях етнічного Полісься (Етвизи) повинна бути створена Польська (Ятвязька) Радянська Соціалістична Республіка, яка матиме статус суверенної держави. 2. Замість створення П(Я)РСР, як проміжна міра, можуть бути створені польські автономії (республіки або області) в межах Білорусі, України та Польщі. 3. Першим кроком до створення польської державності має стати невідкладне надання польській (ятвязькій) мові статусу державної мови на ятвязькому Поліссі: в межах Білорусі – нарівні з білоруською мовою, в межах України – нарівні з українською, в межах Польщі – нарівні з польською. 4. На перших порах центром польського (ятвязького) національно-культурного відродження, а в подальшому – столицею польської (ятвязької) держави має стати місто Пінськ» [Вэдра, 1989, № 2, с. 8]. Звертає на себе увагу, що найсміливіші плани польських активістів не передбачали створення повністю незалежної держави, а припускали створення окремої радянської республіки в рамках СРСР.

Газета «Балеси Полісься» приділяла велику увагу популяризації ідеї існування окремої польської мови. Відповідно до думки відомого дослідника проблем націоналізму Е. Хобсбаума, у міру того як

«символічний» сенс мов виходить на перший план у порівнянні з їх прямими функціями, мови перетворюються в сферу цілеспрямованих дослідів соціальної інженерії. При цьому в основі «створення» нової мови лежать зовсім не проблеми культури або засобів спілкування, але питання політики і ідеології [Хобсбаум, 1998, с. 176–179]. Цю тезу якнайкраще ілюструє ситуація з лінгвістичними вправами активістів польського руху. Ідеологи руху, безумовно, розуміли важливість мовного питання в процесі будівництва нації. Не випадково помітне місце в суспільно-культурному об'єднанні «Полісьє» займали професійні філологи, лінгвісти, письменники. Наприклад, в роботі товариства брав участь уродженець західнополіської Дрогощинщини І. Лучиц-Федорець, який з 1965 року працював в Інституті мовознавства імені Якуба Коласа Національної академії наук Білорусі. Польська тема була основною в його творчості: в 1971 р. вчений став автором розділу колективної монографії «Лексика Полісся в просторі і часі», пізніше присвятив польським мовним сюжетам сотні статей і словникових добірок [Антропов, 2016, с. 140]. Наявність таких кадрів в «команді» польських «будителів», безумовно, дозволяло розраховувати на успіх потенційної кодифікації нової мови.

К. Шевченко справедливо зазначає, що «найхарактерніша риса мовної політики ідеологів польського руху полягає в їх послідовному підкресленні і розвитку будь-яких, навіть незначних, відмінностей між польськими діалектами і сусідніми мовами, в першу чергу української, яка лексично і фонетично найбільш близька польським говорам. ... На практиці це виражається в пошуку і активному використанні тих діалектизмів і архаїзмів, які відсутні в сучасних українській і білоруській мовах» [Шевченко, 2008, с. 324]. Автори текстів газети «Балесья Полісся», очевидно, розуміли, що мова їхніх творів зрозуміла далеко не всім читачам (навіть жителям Полісся). У багатьох номерах видання була рубрика «Наші слова», в якій діалектизми польського регіону наводилися в формі, наближеній до літературних української та білоруської мов. Наприклад, слово «білорус» перекладається на польську мову як «литвин», «українець» – «русин» [Наша сливниця, 1989, с. 6]. Творці нової літературної норми не відрізнялися послідовністю. Наприклад, таке важливе слово, як «мова», в більшості статей позначалося діалектизмом «волода», в окремих публікаціях – «мова» (словом з білоруської та української мов).

В одному з номерів видання була опублікована програмна стаття, в якій викладалися концептуальні засади кодифікації польського мови. Стверджувалося, що «перш ніж створити остаточну літературну норму діалекту – польську мову, необхідно проаналізувати якомога більше говорів цього діалекту, виявити якомога більше його особливостей, краще вивчити польську мовну ситуацію. Тому ми наполягаємо на тім, щоб поліщуки писали вірші, розповіді, статті на своїх власних говорах». Було наголошено на складності кодифікації мови на основі безлічі окремих діалектів: «Етнічне Полісся (Етвизь) поділено на дві частини, які відносяться відповідно до українського та

білоруського етно-мовних контекстів. ... Поліщуки роз'єднані. Поліський діалект, який стільки років не мав літературної норми, розвивався десятками говорів – одні з них потрапили під вплив російської мови, другі – білоруської, треті – української, четверті – польської. Наше головне завдання – відродити забуту основу, яка об'єднає всі ці говірки, яка допоможе всім поліщукам краще зрозуміти один одного, ще краще консолідуватися як нації». Анонімний автор програмної статті закликав «за норму польського мови брати перш за все те, що властиво тільки поліщукам, чого немає у інших». Для вирішення всіх зазначених завдань пропонувалося паралельно і виробляти єдину літературну норму, і публікувати тексти на різних польських говорах, зводячи їх в ранг «спадщини всіх етнічних поліщуків» [Волидна бочына, 1989, с. 6].

Велику увагу розробники літературної норми приділяли спадщині Р. Скірмунта, ймовірного автора «Польського букваря» 1907 р. (оригінальна назва книги – «Русинський лементар»). Пропонувалося навіть в якості своєрідного «мовного експерименту» публікувати тексти латинською графікою, як це пропонувалося в зазначеному букварі [Пыганне, 1989, с. 4] (ідея не була реалізована). Дійсно, цю книгу для навчання читання можна вважати першою спробою створення букваря польської мовою. Однак позиціонувати Р. Скірмунта (поміщик, власник маєтку Поріччя біля Пінська, видатний політичний діяч Російської імперії і міжвоєнної Польщі, один з ініціаторів створення Білоруської Народної Республіки) як «польського будителя» історично невірно. Цей політичний діяч був одним з основних представників неоднорідної «крайової» політичної течії, сутність якої полягала в ідеї мирного співіснування корінних народів колишнього Великого князівства Литовського (передусім поляків, литовців і білорусів), визнання їх культурних прав. «Крайовці» прагнули перетворити ці народи в самостійний політичний і культурний суб'єкт, протистояти їх русифікації. При цьому багато представників течії визнавали особливу цивілізаційну місію польської культури в краї. Відомо, що в маєтку Р. Скірмунта в 1907 – 1912 рр. функціонувала таємна школа з навчанням польською мовою. О. Смоленчук, дослідник біографії Р. Скірмунта, так характеризує цю ситуацію: «Останнє змушує ще раз звернути увагу на специфіку свідомості еліти литовських і білоруських поляків, в якій польськість органічно поєднувалася з симпатією до інших місцевих культур і мов. Відповідно, можна було створювати таємні польські школи і одночасно підтримувати, наприклад, розвиток білоруської культури і польської традиції. Така позиція повністю відповідала принципам крайової ідеї» [Смалянчук, 2018, с. 201].

У кожному з номерів газети публікувалися вірші на польських говорах різних авторів (М. Шелягович, С. Кухарчук, В. Бриль, М. Мінзер і ін.; деякі вірші публікувалися анонімно), народні та авторські пісні. Публікація цих творів мала подвійне функціональне навантаження. По-перше, творчість авторів об'єктивно сприяла процесу кодифікації польської мови. По-друге, багато віршів містили заклик до «ятвязького відродження», ставали інструментом створення «польського національного пантеону». Так, один з

віршів М. Шеляговича був присвячений «ятвягу» П. Климуку (уродженець Брестського району, радянський космонавт, двічі Герой Радянського Союзу) [Шылягович, 1989, с. 4].

Автори видання «Балеси Полісся» в кінці 1980-х рр. роблять перші спроби конструювання поліського історичного нарративу. О. Цадко, яка дослідила даний процес, зазначає: «Процес конструювання історії є невід'ємною частиною націоналістичного будівництва. Поліська державність не мала стійкої історичної традиції, і тому місцеве населення характеризується слабкою етнічною ідентичністю, відсутністю зв'язку зі спільним минулим. Метою суспільства М. Шеляговича стало конструювання нової історії, яка дозволила б поліщукам самоідентифікуватися і, що не менш важливо, дистанціюватися від сусідніх слов'янських народів» [Цадко, 2013]. Український дослідник Г. Касьянов виділив кілька моделей історичної пам'яті (ексклюзивна, інклюзивна, амбівалентна). Відносно поліського руху можна стверджувати, що його ідеологи чітко дотримувалися ексклюзивної моделі. Вона нав'язує канонічну гомогенну версію національної пам'яті, виключає з неї набір уявлень і репрезентацій минулого, який перешкоджає формуванню її «правильного» варіанту, вилучає з минулого «чужорідні» елементи. Реалізація такої моделі, як правило, спрямована на культурну та політичну гомогенізацію, заперечує плюралізму [Касьянов, 2019, с. 38]. Відомий британський дослідник питань націоналізму Е. Сміт приділяє велику увагу значенню символів і міфів у розвитку національних рухів. На його погляд, «культура – це і скарбниця різних поколінь, і спадщина (або сукупність традицій), і діяльно формований набір значень і образів, втілених в цінностях, міфах і символах, які служать об'єднанню групи людей зі спільними переживаннями і спогадами і відділенню їх від чужинців» [Сміт, 2006, с. 341]. Архітектори поліської історії розробили практично всі елементи, необхідні для існування будь-якої національної ідеології, включаючи міф про походження, міф міграції, міф звільнення, міф «золотого століття», міф занепаду і міф відродження [Шевченко, 2008, с. 335]. О. Малінова і О. Міллер оперують категорією «політичне використання минулого», мета якого може полягати в наступному: прагнення легітимізувати власну владу, мобілізувати електоральну підтримку, зміцнити солідарність групи, продемонструвати неспроможність опонентів, придбати матеріальні та організаційні ресурси та ін. [Малінова, Міллер, 2021, с. 14]. Дане визначення точно характеризує тенденції конструювання «поліської» історії.

Жителі регіону розглядалися поліськими ідеологами як прямі нащадки змішаного балто-слов'янського населення. При цьому зазначалося, що глибинна етнічна природа поліщуків – балтська, слов'янізація торкнулася тільки деяких елементів культурного і суспільного життя народу: «Тому і спорідненість між ятвягами і, наприклад, росіянами таке ж, як між мексиканцями і іспанцями: тільки поверхневе, тільки мовне, тільки в певних культурних особливостях. Глибинна ж спорідненість ятвягів – перш за все з балтами» [Етвизь, 1989, № 2, с. 6]. Для

творців історичного нарративу важливо підкреслити «старовину» етнонаціональної спільноти і традицій її державності. З літописних даних, згідно з якими серед послів Русі до Візантії в 944 р. був «ятвяг Гунар», робився безапеляційний висновок про існування «ятвязької держави»: «Ятвяги тоді мали якесь державне утворення, незалежне, але яке знаходилося, мабуть, в політичних зв'язках з Києвом». Існування «ятвязької держави» датується періодом 944–1319 рр. (до входження регіону до складу Великого князівства Литовського (ВКЛ) [Етвизь, 1989, № 1, с. 5].

Знаходження поліських земель в складі ВКЛ також розглядалося крізь призму штучного «ятвязького» фактора. Традиція збереження певної автономії князівств, які увійшли до складу ВКЛ, трактувалася як «особливий статус поліщуків»: «Землями поліщуків не могли розпоряджатися великий князь або його апарат – поліщуки залишалися головними господарями своєї землі». Негативним фактором литовського періоду поліської історії ідеологи руху вважали «розмивання балтського субстрату»: «Очевидно, головна [помилка] була в тому, що під єдиний герб Вітеня («Погоною») були поставлені не тільки народи, між якими була глибока, генетична і духовна, спорідненість – як Жмудь, Литвинь (Білорусь – автор) і Етвизь, а й Русинь (Україна – автор), частини Московії (Росії) та інших земель, спорідненість яких з балтськими племенами неочевидна: внаслідок православ'я, яке в той час мало тенденції до поширення на захід і північ від Києва, і внаслідок тимчасових політичних і військових інтересів. У той же час балтські народи Латвії і Латгалії залишалися поза межами ВКЛ» [Етвизь, 1989, № 4, с. 5].

Ухвалення Брестської церковної унії (1596 р.) сприймалася поліськими істориками в цілому позитивно: православна віра трактувалася ними як «насилно насаджена», в греко-католицької церкви ідеологів поліського руху особливо привертала той факт, що «богослужіння стали проводитися не на латині або церковнослов'янською мовою, а на мові віруючих (в межах Етвизи – на поліській)» [Етвизь, 1989, № 4, с. 6].

Особливу увагу творці поліського історичного нарративу звертали на факт збереження етноніма «ятвяг» аж до середини XIX ст. Дійсно, згідно з «Парафіяльними списками» (фактичного перепису населення, проведеного парафіяльними священиками в 1857 р.), на території Більського, Брестського, Волковиського і Кобринського повітів Гродненської губернії проживали відповідно 3741, 1616, 2843 і 22725 осіб, позначених як ятвяги [Шевченко, 2008, с. 333]. Відомий білоруський етнограф П. Терешкович, який детально вивчив це питання, закликає ставитися до даних перепису з обережністю. На його думку, на переписувачів-священиків міг вплинути популярний в той час підручник польської історії М. Павліщева, в якому містилися відомості про стародавніх ятвягів і ядвігів – «народ сарматського походження, який жив по Нареву і Бугу в межах пізнішого Підляшшя». Інших свідчень існування цього етноніма в середині XIX ст. немає. Більше того, публікація результатів

анкетування викликала недовіру наукової громадськості саме внаслідок згадки назви «ятвяги». Так, П. Бобровський неодноразово підкреслював, що уявлення про існування ятвягів в його час – «груба помилка», що «ятвяги цілком зникли» [Терешкович, 2004, с. 89–90].

Події новітньої історії активісти поліського руху також розглядали крізь призму інтересів поліщуків. Вкрай критично характеризувався Брестський мирний договір 1918 р., по якому польські землі увійшли до складу Української Народної Республіки, влада якої розглядала варіант форсованої українізації поліщуків. Міжвоєнний період, коли землі Західної Білорусі входили до складу Польщі, розглядався як черговий етап консолідації поліської нації в несприятливих умовах, викликаних політикою колонізації [Шевченко, 2008, с. 334]. Радикальну ревізію зазнала трактовка радянського періоду історії Полісся. Він характеризувався як культурна, демографічна, екологічна катастрофа, воз'єднання Західної Білорусі з БРСР трактувалося як найбільша трагедія в долі поліщуків: «Згадаємо ж вбивства людей у сумнозвісній (не тільки «героїчними» справами) Брестській фортеці в 39–41 рр., і заповнену в'язнями Пінську в'язницю, залиту водою в червні 1941 р. відступаючими «визволителями» зі сходу, і бандитизм так званих партизанів, і заморених голодом господарів, які не хотіли йти в колгоспи, і вирубані яблуні і груші, і

загиблих синів в Афганістані, і отруєну і скалічену нітратами і осушенням землею...» [Роздум, 1989, с. 7]. Червоною ниткою через усі публікації на історичну тематику проходила думка про швидке «відродження» поліського регіону. Одна зі статей завершувалася наступним характерним пасажем: «Згадайте, що ми є спадкоємцями войовничих і відважних ятвягів. Нехай вселиться в нас ятвяжий дух» [Роздум, 1989, с. 7].

Висновки. Таким чином, поліський рух був спробою на основі регіональних особливостей сконструювати альтернативну етнічну ідентичність, найбільш адекватну для культурного самовираження. Дане явище можна розглядати як відповідну реакцію на розмивання основ радянської ідеології в період пізньої «перебудови», поступове розширення сфери використання білоруської мови, що мала слабкий вплив в регіоні. Поліський етнокультурний рух отримав свій розвиток в перші роки існування незалежної Білорусі, зійшовши нанівець після затвердження у владі Президента О. Лукашенка. Більшість населення країни (в тому числі і жителі західнополіського регіону) віддали перевагу більш зрозумілому способу самоідентифікації (збереження російської мови, інтеграція з Росією та ін.), ніж обласний рівень самосвідомості. Перспективним бачиться компаративний аналіз поліського етнокультурного руху і аналогічних процесів у «малих» народів Центральної та Східної Європи.

Список використаних джерел

- 2-ї валній збір, 1989, *Балеси Полісся*, № 2, с. 1–2.
- Антропов, Н. П., 2016. Иван Иванович Лучиц-Федорец, *Вісник БДУ. Серія 4: Філологія. Журналістика. Педагогіка*, № 3, с. 140.
- Волидна бочина, 1989, *Балеси Полісся*, № 1, с. 6.
- Вэдра, 1989, *Балеси Полісся*, № 1, с. 8.
- Вэдра, 1989, *Балеси Полісся*, № 2, с. 8.
- Геллнер, Э., 1991. *Наци и национализм*, Москва: Прогресс, 319 с.
- Етвызь, 1989, *Балеси Полісся*, № 1, с. 5.
- Етвызь, 1989, *Балеси Полісся*, № 2, с. 6.
- Етвызь, 1989, *Балеси Полісся*, № 4, с. 5–6.
- Заєва управи ГКЗ «Полісьсе», 1989, *Балеси Полісся*, № 3, с. 3.
- Зворит другого валного збору ГКЗ «Полісьсе» до Пленума ЦК КПРС по пльмыньцькому пытанньвы, 1989, *Балеси Полісся*, № 3, с. 1–2.
- Касьянов, Г., 2019. *Украина и соседи: историческая политика. 1987–2018*, Москва: Новое литературное обозрение, 632 с.
- Малинова, О. Ю., Миллер, А. И., 2021. Введение. Символическая политика и политика памяти, *Символические аспекты политики памяти в современной России и Восточной Европе: сборник статей*, Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, с. 7–37.
- Наша сливныця, 1989, *Балеси Полісся*, № 1, с. 6.
- Нашэ выданне, 1989, *Балеси Полісся*, № 1, с. 3.
- Нашэ згуртованне, 1989, *Балеси Полісся*, № 1, с. 1.
- Прадмова ад імя ГКА «Полісьсе» на Устаноўчым з'ездзе БНФ, 1989, *Балеси Полісся*, № 3, с. 1–2.
- Пытанне до розв'язання, 1989, *Балеси Полісся*, № 2, с. 4.
- Роздум вэдлук фактув, 1989, *Балеси Полісся*, № 4, с. 7.
- Слово згуртованцям, 1989, *Балеси Полісся*, № 5, с. 3.
- Смалянчук, А., 2018. *Раман Скірмунт (1868 – 1939): жыцццяпіс грамадзяніна Краю*, Мінск: Выдавец Зміцер Колас, 700 с.
- Смит, Э. Д., 2006. *Национализм и модернизм: Критический обзор современных теорий нации и национализма*, Москва: Практика, 464 с.
- Терешкович, П. В., 2004. *Этническая история Беларуси XIX – начала XX в.: В контексте Центрально-Восточной Европы*, Мінск: БГУ, 223 с.
- Тишков, В. А., 2003. *Реквием по этносу: Исследования по социально-культурной антропологии*, Москва: Наука, 544 с.
- Хобсбаум, Э., 1998. *Нации и национализм после 1780*, Санкт-Петербург: Алетейя, 305 с.
- Цадко, О., 2016. Полесье и опыт национального конструирования (1988 – 1995), *Палітычная сфера*, № 24 (1), с. 78–93.
- Цадко, О., 2013. *Этническая идентичность населения Полесья в идеологии общественно-культурного объединения «Полісьсе»*. [Online]. Доступно: <https://nmnby.eu/news/analytics/5285.html> (дата звернення: 21.10.2020).
- Шевченко, К. В., 2008. Кризис идентичности и возникновение альтернативных этнических идентичностей у восточных славян: полешуки в Белоруссии, *Белоруссия и Украина: История и культура. Ежегодник 2005/ 2006*, с. 318–342.
- Шылягович, М., 1989. Стилькы літ, *Балеси Полісся*, № 5, с. 4.

References

- 2-j valnyj zbyr [The Second General Assembly], 1989, *Balesy Polijsjsja* [Voices of Polesie], № 2, s. 1–2. (in Ukrainian).
- Antropov, N. P., 2016. Ivan Ivanovich Luchic-Fedorec [Ivan Ivanovich Luchic-Fedorec], *Vesnik BDU. Seryja 4: Filologija. Zhurnalistyka. Pedagogika* [BSU Bulletin. Series 4: Philology. Journalism. Pedagogy], № 3, s. 140. (in Russian).
- Validna bochyna [Language Problem], 1989, *Balesy Polijsjsja* [Voices of Polesie], № 1, s. 6. (in Ukrainian).
- Vedra [Echo], 1989, *Balesy Polijsjsja* [Voices of Polesie], № 1, s. 8. (in Ukrainian).
- Vedra [Echo], 1989, *Balesy Polijsjsja* [Voices of Polesie], № 2, s. 8. (in Ukrainian).
- Gellner, Je., 1991. *Nacii i nacionalizm* [Nations and Nationalism], Moskva: Progress, 319 s. (in Russian)
- Etvyzj [Etvyzj], 1989, *Balesy Polijsjsja* [Voices of Polesie], № 1, s. 5 (in Ukrainian).
- Etvyzj [Etvyzj], 1989, *Balesy Polijsjsja* [Voices of Polesie], № 2, s. 6. (in Ukrainian).
- Etvyzj [Etvyzj], 1989, *Balesy Polijsjsja* [Voices of Polesie], № 4, s. 5–6. (in Ukrainian).
- Zaeva upravly GhKZ «Polisjsje» [Statement of the Board of the Public-Cultural Society «Polesie»], 1989, *Balesy Polijsjsja* [Voices of Polesie], № 3, s. 3. (in Ukrainian).
- Zvoryt drugohogo valnogho zboru GhKZ «Polisjsje» do Plenuma CK KPRS po plymnyckomu pytannjevy [Address of the Second General Assembly of the Public-Cultural Society «Polesie» to the Plenum of the Central Committee of the CPSU on the National Question], 1989, *Balesy Polijsjsja* [Voices of Polesie], № 3, s. 1–2. (in Ukrainian).
- Kas'janov, G., 2019. *Ukraina i sosedi: istoricheskaja politika. 1987 – 2018* [Ukraine and Neighbors: Historical Politics. 1987 – 2018], Moskva: Novoe literaturnoe obozrenija, 632 s. (in Russian)
- Malinova, O. Ju., Miller, A. I., 2021. Vvedenie. Simvolicheskaja politika i politika pamjati [Introduction. Symbolic Politics and Politics of Memory], *Simvolicheskie aspekty politiki pamjati v sovremennoj Rossii i Vostochnoj Evrope: sbornik statej* [Symbolic Aspects of the Politics of Remembrance in Contemporary Russia and Eastern Europe: Collection of Articles], Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Evropejskogo universiteta v Sankt-Peterburge, s. 7–37. (in Russian).
- Nasha slivnyca [Our Dictionary], 1989, *Balesy Polijsjsja* [Voices of Polesie], № 1, s. 6. (in Ukrainian).
- Nashe vydanne [Our Edition], 1989, *Balesy Polijsjsja* [Voices of Polesie], № 1, s. 3 (in Ukrainian).
- Nashe zghurtovannje [Our Organization], 1989, *Balesy Polijsjsja* [Voices of Polesie], № 1, s. 1. (in Ukrainian).
- Pradmova ad imja GKA «Polis"jsje» na Ustanowchym z'jezdze BNF [Speech on Behalf of the Public-Cultural Society «Polesie» at the Constituent Congress of the Belarusian Popular Front] 1989, *Balesy Polijsjsja* [Voices of Polesie], № 3, s. 1–2. (in Belarusian).
- Pytanne do rozv'jazannja [Question for Discussion], 1989, *Balesy Polijsjsja* [Voices of Polesie], № 2, s. 4. (in Ukrainian).
- Rozdum vedluk faktuv [Reflections on Facts], 1989, *Balesy Polijsjsja* [Voices of Polesie], № 4, s. 7. (in Ukrainian).
- Slovo zghurtovancjam [A word to the Members of the Organization], 1989, *Balesy Polijsjsja* [Voices of Polesie], № 5, s. 3. (in Ukrainian).
- Smaljanchuk, A., 2018. *Raman Skirmunt (1868 – 1939): zhyccjapis gramadzjanina Kraju* [Raman Skirmunt (1868 – 1939): Biography of a Citizen of the Kraj], Minsk: Vydavjec Zmicjer Kolas, 700 s. (in Belarusian).
- Smit, Je. D., 2006. *Nacionalizm i modernizm: Kriticheskij obzor sovremennyh teorij nacii i nacionalizma* [Nationalism and Modernism: A Critical Review of Contemporary Theories of Nation and Nationalism], Moskva: Praksis, 464 s. (in Russian).
- Tereshkovich, P. V., 2004. *Jetnicheskaja istorija Belarusi XIX – nachala XX v.: V kontekste Central'no-Vostochnoj Evropy* [Ethnic History of Belarus in the XIX –early XX centuries: In the Context of Central-Eastern Europe], Minsk: BGU, 223 s. (in Russian).
- Tishkov, V. A., 2003. *Rekvjem po jetnosu: Issledovanija po social'no-kul'turnoj antropologii* [Requiem for Ethnicity: Studies in Socio-Cultural Anthropology], Moskva: Nauka, 544 s. (in Russian).
- Hobsbaum, Je., 1998. *Nacii i nacionalizm posle 1780* [Nations and Nationalism after 1780], Sankt-Peterburg: Aletejja, 305 s. (in Russian).
- Cadko, O., 2016. Poles'e i opyt nacional'nogo konstruirovaniya (1988–1995) [Polesie and Experience of National Construction (1988 – 1995)], *Palitychnaja sfera* [Political Sphere], № 24 (1), s. 78–93 (in Russian).
- Cadko, O., 2013. *Jetnicheskaja identichnost' naselenija Poles'ja v ideologii obshhestvenno-kul'turnogo ob"edinenija «Polic'se»* [Ethnic Identity of the Polesie Population in the Ideology of the "Polisse" Social and Cultural Association]. [Online]. Available: <https://nmbny.eu/news/analytiks/5285.html> (date of the application: 21.10.2020) (in Russian).
- Shevchenko, K. V., 2008. Krizis identichnosti i vozniknovenie al'ternativnyh jetnicheskikh identichnostej u vostochnyh slavjan: poleshuki v Belorussii [Identity Crisis and the Emergence of Alternative Ethnic Identities among the Eastern Slavs: Poleshuki in Belarus], *Belorussija i Ukraina: Istorija i kul'tura. Ezhegodnik 2005/ 2006* [Belarus and Ukraine: History and Culture. Yearbook 2005/2006], s. 318–342. (in Russian).
- Shyljaghovych, M., 1989, Styljky lit [So Many Years], *Balesy Polijsjsja* [Voices of Polesie], № 5, s. 4. (in Ukrainian).

SUMMARY

POLESIE ETHNOCULTURAL MOVEMENT IN SOVIET BELARUS DURING THE YEARS OF «PERESTROIKA» (BASED ON MATERIALS FROM THE NEWSPAPER «BALESY POLISYA»)

Oleg Kazak

Candidate of History, Associate Professor at the Department of Political Science, Belarusian State Economic University, Minsk, Belarus

The article is devoted to considering the phenomenon of the Polesie ethnocultural movement in Belarus in the late Soviet period. The paper analyzes the materials of the newspaper «Balesy Polisyia» (Minsk, 1989) – the publication of the social and cultural association «Polisse.» The publications of the authors of the «Balesy Polisyia» newspaper allow forming an idea of the main mechanisms of Polesie (Yatvyazh) identity construction. It means developing a language standard that is as distant as possible from the Ukrainian and Belarusian languages; the formation of the Polesie (Yatvyazh) historical narrative; articulation of political demands for autonomy, etc.). The work is interdisciplinary, written at the intersection of history and political science (studying the problems of memory politics). The author relies on the methodology of recognized authorities in these branches of science (E. Gellner, E. Hobsbaum, K. Shevchenko, O. Malinova, A. Miller, G. Kasyanov, P. Tereshkovich, A. Smolenchuk, etc.). The Polesie ethnocultural movement is viewed through the prism of a constructivist approach to understanding national processes. The author of the article comes to the fundamental conclusion that the Polesie ethnocultural movement should be considered as a response to the erosion of the foundations of Soviet ideology during the late «perestroika.» Moreover, the gradual expansion of the sphere of using the Belarusian language, which had a weak influence in the region, was based on regional characteristics to construct an alternative ethnic identity that is adequate for cultural self-expression. This article can be helpful for specialists in the field of history and political science, students, all interested in the problems of national relations in the countries of Central and Eastern Europe of the XX–XXI centuries. Prospects for further research in this area are seen in the comparative analysis of the Polesie ethnocultural movement and similar processes among the «small» peoples of Central and Eastern Europe.

Keywords: Polesie, identity, ethnocultural engineering, press, «perestroika».